

Моше Алтбауер

НАЈСТАРИЈИ ПСАЛТИР СРПСКЕ РЕДАКЦИЈЕ
(Синајски словенски рукопис бр. 8)

Овај реферат је у неку руку израз захвалности јерусалимског слависте успомени великог Вука. Вероватно нико од присутних на овом Вуковом симпозијуму не зна да је Вук Караџић непосредно утицао на обнављача савременог хебрејског језика Елиезера Бен-Јехуду¹.

Тема реферата је словенски рукопис бр. 8 који се налази у библиотеци манастира св. Катарине на Синају и садржи најстарији – колико нам је до сада познато – псалтир српске редакције.

Рукопис је писан на пергаменту доста различитог квалитета – неке стране су појачане а неке имају при крају исечене ивице. Садржи 217 страна in folio. Формат рукописа је релативно мали: формат стране је 10 x 8 см, формат ступца текста 7 x 8 см. На страни је просечно 13 стихова, или на неким и више. Зборник почиње 12. кватернионом (првих једанаест кватерниона нестало је, можда још у Србији, а можда у синајском манастиру) а завршава се 38. кватернионом; остало је, дакле, укупно 27 кватерниона. Зборник садржи превод Псалтира Давидовог почевши од 7. стиха XXXVII главе (почиње речима: пострадах и смърих се до коњца) па чак до краја Псалама (закључно са CLI), две Мојсијеве **песме** и део **песме** Анине (до стиха ... „и прѣстољ слави наслѣдить ѿмоу“). У досадашњим описима рукописа погрешно је дато да текст почиње XI главом Псалама: В. Розов у своме чланку: „**Српски рукописи Јерусалима и Синаја**” („Јужнословенски филолог”, V, стр. 118–129) пише између осталог: „Рукопис почиње 60. псалмом, а завршује се песмом Св. Ане” (folio, 129). На сличан начин погрешно је и М. Н. Сперански у познатом чланку *Славянская письменность XI–XIV вв. на Синае и в Палестине*”, ИОР С, А. Н.

¹ Ово питање заслужује посебну обраду са опширном документацијом при чему би се подвукла аналогија између великог Вуковог дела у стварању српскохрватског књижевног језика и обнављању хебрејског језика као модерног језика Јевреја у Израелу.

т. XXXVII (1927), 48–118, где између осталог пише: Первие слова: **на камень възнесе [!] мя [!]** – из 60 псалма” (о. с. 98) свакако погрешно са (и са њ) (и са я) (у оригиналу је: **възнесе ме**), али према записима архимандрита Антонина Капустина у белешци додаје: „В чернов. добавлено: Преднее лист приплетен позади”, али без икаквог закључка о почетку текста².

Из претходног описа произилази да у рукопису о коме је реч нема ни почетка ни краја; у њему такође нема никаквог колофона нити било какве белешке о томе ко је, где и када преводио или преписивао најстарији српски псалтир. Анализа писма овог споменика омогућава претпоставку да су најмање три писца писала рукопис бр. 8. У рукопису је веома много грешака и пропуста, као што је испуштање слова или слова у речи, испуштање једне или више речи, делова реченице или целе реченице, као на пример:

Псал. LXII: 10 – **възык^аше** уместо **възскаше**;

Псал. LXVIII: 12 – **прич^б** уместо **прит^ч^б**;

Анина песма, стих 3 – **оутова** уместо **оуготова**, итд.

Псал. XL: 8 – писац је испустио 5 речи („**врази мои на ме помышлахоу**”);

² Сперански ни једанпут није био у синајском манастиру и његов опис записива се на белешкама и књигама архимандрита Порфирија Успенског и Антонина Капустина као и византолога Бенешевича. В. Розов је посетио библиотеку синајског манастира и сигурно је видео овај рукопис, али се није потрудио да тачно испита његову садржину. Да је испитао бројеве који означавају кватернионе зборника, могао је лако утврдити да наводни почетак садржи горе број 17 (изражен словима), али је на другој страни могао наћи број 12 (почетак 12. кватерниона), што би му олакшало да утврди редослед страна. У наведеном чланку Розов је рукопис бр. 6 убројао у српске рукописе, а он неоспорно садржи псалтир **руске** редакције. Шта више, пре две године срећан случај је указао да је псалтир у рукопису бр. 6 непосредан, даљи наставак староруског фрагмента псалтира који је у литератури познат под именом „Бичковљев псалтир” а кога је описао В. Сперански у монографији под насловом „Древний славянский переводъ псалтыри. Изслѣдование его текста и языка по рукописямъ XI–XIV вв” С. Петербургъ 1877. стр. 14–17. Као додаток уз монографију Срезњевског налази се, између осталог, фотокопија за стране рукописа, што је олакшало да се идентификује синајски рукопис бр. 6 као даљи наставак Бичковљевог псалтира који садржи XVII главу (стих 34) до XXIV главе (стих 19). Међутим, синајски рукопис бр. 6 почиње 20. стихом те главе. Једино неке касније коректуре (из XIII века) дописане су руком Србина, што је В. Розова навело на погрешан закључак. Одатле следи: треба испитати и поново описати српске рукописе у Јерусалиму и на Синају и не ослањати се искључиво на закључке В. Розова у наведеном чланку.

Псал. XLVIII: 18 – писац је испустио цео стих; изгледа због тога што се оба стиха 17. и 18. завршавају речима „**славу домоу њго**”.

Слично испуштање целог стиха (Псал. LXV: 20) направљено је из истог разлога. Те грешке могле би сведочити о томе да је рукопис преписан са неког ранијег рукописа.

Треба подвући да су писци или каснији „коректори” исправљали релативно мало грешака и пропуста. Ова последња чињеница сведочи можда о томе да се рукопис одавно налазио изван српске територије?

Осим многобројних испуштања слова, речи и делова реченица у синајском рукопису налазимо многа понављања (сувишна) речи; понекад је писац или каснији коректор, пошто је приметио грешку, прецртавао сувишне речи у тексту (као нпр. у Псал. XXXIV), али је доста често остављао понављања непрецртана (као нпр. у Псал. CXIII: 9; CXIII: 10. и 76, итд.).

Као што је већ речено, бр. 8 нема никаквих белешки које би могле расветлити порекло рукописа и време постанка зборника. Једина белешка, али која није везана са текстом Псалтира, јесте на 176. страни, текст познате грчке молитве, која се чита за време службе у источној цркви а писана је ћирилицом и рукописом који се разликује (и који је нешто каснији) од рукописа других писаца овога текста. Грчка молитва записана је ћирилицом највероватније због српских калуђера у синајском манастиру, како би им се олакшало учешће у грчком богослужењу у манастирској цркви³.

³ Текст молитве (који се мало разликује од оригиналног грчког текста испуштањем три речи) транскрибован је на следећи начин:


тинь димиотера тоњ херóвимь че њенџокьсотерань
асиньгритось тоњ серафимь тинь адиаавџтороси
теџтџко семегалиномь.

Треба подвући да је преписивач и унутар две речи употребио знак за интерпункцију $\epsilon\upsilon\delta\omicron\zeta\omicron\tau\epsilon\rho\alpha\nu$ и $\sigma\epsilon\mu\epsilon\gamma\alpha\lambda\upsilon\mu\epsilon\nu$ (!) Вредна је пажње и транскрипција грчке речи $\kappa\alpha\iota$ словенским **че**.

75 а

КЕВЪСТЪ МАЛОУТЪ ТКОИ
 КТО БЪ БЕЛНИИ КОБАНШЪ
 ТЫ КСНКА ТКО РЕНУ ОУ АСА
 СКА ЗА ДЪ КСНКА МЮ А ХЪ СН
 ЛОТВОЮ : И ЗА КИ МЪ КСН
 МНИЩЕ ЮТВО НЕ Ю ЛЮТВО
 СЪННИ И КОБЛЕННЪ СН ФОН
 ДИ ДЪ ШЕТЕ КОА И КЕ БИ ДЪ
 ШЕТЕ КОА ИНОУ КОБАНШЕ СЕ
 СМЪ ГО ШЕ СЕ БЕЗЪ КИ МНОМЪ
 КОМАШОУ МА КОБАНЪ
 МА ДАНШЕ СЪБЛА ЦИ И КОБАНЪ
 ЛМ ТКО Е ПЪ ХРОА Е ТЪ

ГЛАГОЛА ТВО КЕГО ПЫЛО БЪ СН
 СЪБЪ ТИ ШЕ МА БНИИ КЕ ВО КЕ
 ЛЕННЕ : ПО ДЪ И ПАСЕ И ТРЕ
 ПЕТНА БЪ ЗЕМЛЯ :
 ВЪ КОРО И ПОУТЪ ТКОИ : И СРЪ
 ЗА КЕ КО Е КЪ ВО ДА ХА МНО ГЯ
 ИСТО ПИ КО НЕ НЕ ПО СНА ЮТЪ СЕ
 ИЗ КЕ ЛЬ КСНКА И КО СЪ ВЪ ЦЕ ЛЪ
 ТКОИ : РОУ КО ГО КО И СЕ СЪ
 БОЮ : И ГАР О Н Е Ю СЛА
 ИА АИ ПЛА МЪ А КЪ ОЗ
 ВЪ И ШЕ МА ХИ ТЕ ЛО И И Е МОН
 ЗА КО МЪ МОН



Folio 74, b и 75, a

ријалне културе. На 130. страни налази се правоугаона вињета, типична за тај период, са биљним мотивима унутар троугла и изван њега.

Осим палеографских података најбољи доказ да је псалтир српске редакције је језик превода:

- 1) У рукопису нема ни једног знака за назале; старо *ę (а) консеквентно је замењивано са е, а старо *q (ж) са у (ou); једина одступања као нпр. **оу** у нашем тексту уместо а у старословенском морфолошке су а не фонетске природе.
- 2) У рукопису има стотине примера употребе знака **і** (и) уместо првобитног *у (ы), као: бес прав'ди, помишленик глави можи постидеть се, ти (поред: ты), ни (поред: ны, ак. плур. заменице 'ја'), не оузрить погоуби, покри ме т'ма, оумиѣть въ кръвы (!), наситет'ъ се итд. С друге стране, међутим, у рукопису налазимо бројне примере употребе знака **ы** на место првобитног *і (и), као: вразы, въ поуты мо вы д'хомъ, въ помощы, жиы (2. л. синг. имп.) ме, по милосты, избавы ме (2. л. синг. имп.), кнезы погнаша ме, кзыцы поразы врагы ихъ, итд.

Наведени примери сведоче јасно о процесу прелаза прасловенског *у у і у језику писаца свог споменика.

- 3) Доста су многобројни примери за појаву „екавизма” као што је писање: млека, време, зело, место, хлеба, дела, въ таине, до века, въ храме, итд. Све више наведене речи писане су и са Ћ. А с друге стране постоје примери употребе Ћ уместо е као: гр'дет (уместо гредет са е) с'в'рова (можда под утицајем Ћ у првом слогу); слично је и: оукр'п'ть се... сн'ове (М. пес. II: 42).

Као и у старијим црквенословенским споменицима јужнословенске провенијенције, Ћ служи као знак за и (ја): земл' (ном. синг.) поред земля пол' (ак. плур.) поред: поля и гн'въ, н'ни – то значи и уместо Ћ.

- 4) Писмо указује на мешање а/(ја) као нпр. азъ (поред азъ), адъ 'отров'; „адъ аспиднь”, аронъ (арон), какъ поред вс'кь, моав' (моавъ), въ ид' (въ ад'), поср'д' мора, итд.

Веома важан показатељ српског карактера рукописа је замена прасловенских полугласа. У рукопису је један-једини знак за оба полугласа, наиме њ. Полугласници у слабом положају графички су остали или су означени апострофима: оуп'ваник, постыдет'се поред: постидетьсе.

У неколико речи уопште нису означени сборъ, св'тъ (грчки: βουλή, итд.

Међутим, још важнија чињеница за историјску фонетику српског језика је та што у рукопису има 6 примера употребе слова **а** уместо **ѡ**, наиме:

и з а б а в и (Псал. XXXVIII: 9) поред избави или из'бави;
с а д а р ы (Псал. XLIV: 13) – на другим местима предлог сѡ;
с ѡ т'а щ а н и ѡ м ѡ (Псал. LXXVII: 33) – у другим псалтирима сѡ
тъщаниемѡ.

в а н а д р а х ѡ (Псал. LXXVIII: 12) – осим тога облик тог предлога је вѡ;

в а з' в а х (ѡ) (Псал. LXXXVI: 2) поред въз'вахѡ у том истом псалму, стих 14.

Чак и ако претпоставимо – као што су тврдили неки дискусанти после мога реферата – да је то **а** уместо јера резултат утицаја **а** у следећем слогу дате речи, свих шест писарских „грешака” у поређењу са општом традицијом писања јерова у овом споменику имају своју документациону вредност за хронологију преласка прасловенских полугласа ѡ и ѡ у **а** у српском језику. Те „грешке” нису случајне и нису техничко-графичке природе.

Већ пошто је чланак био послат, нађен је допунски пример за употребу **а** уместо **ѡ**, у коме нема никаквога **а** у следећем слогу, као што је у свим претходним примерима. Наиме, у псалму СІХ, у стиху 3: С ТОБОЮ ВЛ(А)Д(ѡ)Ч(ѡ)СТВО ВАВѡ Д(ѡ)Нѡ. Слично је и у Охридском псалтиру са лексикалном варијантом: **načel'stvo**, према, Сѡ ТОБОѡ ВЛАДЫЧЬСТВО Вѡ ДЕНѡ (!) у Синајском псалтиру на место грчког: μετά έοτ ή άρχή έν ήμέρα. Слично је у Погодиновом и Болоњском псалтиру: Вѡ Д(ѡ)Нѡ, У Букурешком (Вѡ...), у Минхенском Вѡ Д(ѡ)Нѡ, у Бечком (v' danь). Исто тако је у староруским преводима. У синајском рукопису бр. 8 појављују се разне варијанте речи владѡство, као начальство, начельство, начало вѡ д(ѡ)нѡ.

Вавѡ у примеру о коме је било речи је редуликовани предлог *вѡвѡ који је познат у неким словенским језицима (успор. V. Vondrák Slavische Grammatik, 1908, t, II, стр. 373), а забележен је и у старословенском, (успор. СЈС, стр. 232, цитат из Синајског псалтира, Псалм СXXXV: 7).

У синајском рукопису налазимо такође примере употребе другог самогласника уместо јера, наиме **е** у речи вепль (Псал. СІ: 2) уместо црквенословенског: вѡплѡ, а с друге стране употреба ѡ на место ѡ у речи сѡб (Псал. CVIII: 23) уместо сѡнѡ као што је у свим другим псалтирима. Али није искључено да је писац ту помешао две различите речи сѡнѡ ѡтѡс и сѡнѡ () Други пример за употребу ѡ уместо **е** (из прасловенског **е** ви-

димо у речи причѣстѣникъ („паче причѣстѣникъ твоихъ”, Псал. XLIV 8); у старијим псалтирима појављују се ту љ, љ, у староруским а, а у српским е. У Синајском псалтиру причѣстѣникъ, у псалтиру староруском из XIII в: причѣстѣникъ, у српском Охридском псалтиру: причѣстѣникъ, у Бечком псалтиру (Хамово издање): *pričestnikъ*.

У овом рукопису мање је богата документација која се тиче консонантизма:

- 5) Писање слат’ка („кољ слат’ка словеса твоја” Псал. CXVIII: 103) сведочи о једначењу звучног д (после губитка полугласа) према безвучноме к.

Други примери мешања звучних и безвучних не слажу се углавном са познатим фонетским процесима српског консонантизма и у њима се могу видети писарске грешке (неке од њих можда су настале под утицајем ондашње **грчке** графичке) као:

чютеса уместо чюдеса (Псал. CIV: 2);
 праш’но уместо браш’но (Псал. LXXIII: 14);
 обрав’дихомъ уместо оправ’дихомъ (Псал. CV: 6);
 та поб^бже уместо да поб^бже (Псал. CXIII: 5);
 вѣтворит’се уместо вѣдворит’се (Псал. CX: 1);
 гнезе уместо кнезе (Псал. LXXXII: 12; CXVII: 95);
 мѣвѣдѣсти (!) уместо моавитѣсти (Псал. CMI: 15).

- 6) Два следећа примера сведоче, можда, о губитку звучности консонаната на крају речи после губитка полугласова у слабом положају:

четь ихъ уместо чедь ихъ (Псал. XXVII: 4);
 соутьбѣ своихъ уместо соудьбѣ своихъ (Псал. CXLVII: 8).

- 7) Друге примере једначења и редукције консонаната налазимо у начину писања следећих речи:

бечедить (Мојсијева песма II: 25) – према бѣщадн у Погодиновом псалтиру, бѣщадить у Болоњском псалтиру. Слично је и са:

ич’тоу (Псал. CXXXVIII: 18) према **і s’čtu** у Бечком псалтиру (Хамово издање), **изъч’тоу** у Охридском псалтиру, **из’чтоу** у Букурештанском псалтиру.

Уместо старословенског щ у рукопису се понекад појављује **сч** или **зч**:

- а) **ико исчезаѣтъ** димъ да **исчезноуть** (Псал. LXVII: 3). Одговарајуће речи у Синајском псалтиру: **ищазаѣтъ** и **ищезнѣтъ**.

- б) **изчезоут** (Псал. СIII: 29); **ицезнѣтъ** у Синајском псалтиру. Слично је у Погодиновом и Болоњском псалтиру. Међутим у Букурештанском: **исчезоутъ**. У овом рукопису налазе се и облици са **џ**: **ицезашѣ** от(ъ) д(оу)хъ мои (Псал. СХLI: 3), **изчезаше** у Охридском псалтиру а у Синајском, Погодиновом и Болоњском са **џ**.

Синајски рукопис бр. 8 даје нам доста материјала за историјску морфологију и делимично за историјску синтаксу српског језика. О подацима тога типа биће више речи у предговору уз планирано издање овог псалтира српске редакције. Тиче се то исто тако и богатог материјала из области лексике овог псалтира. Неколико изабраних примера послужиће као доказ да псалтир садржи богат упоредни материјал користан за испитивање српске лексике, за историју речничког фонда и текстологије преводâ Псалтира српске редакције. С једне стране показује се да га лексички елементи повезују са старијим словенским псалтирима (такође и што се тиче употребе грецизама, као нпр. опустасъ, олока'мати, ловоу, идоли, итд.) а с друге стране у њему се налазе речи које га повезују са каснијим псалтирима српске редакције, као нпр. не закъсни (једанпут: закисны) према: замжди; напрези према нал ци; измори према изби у псалтирима који нису српски. Неке речи, међутим, појављују се једино у рукопису бр. 8 поредивши га са српским псалтирима⁵ који су му били доступни, као нпр.:

бытиѣ према съставъ (Бук., Охр.), *чрoс'tas*, (Беч. изд. Хама) на месту грчког *ύλοοτασις* (Псал. LXXXVIII: 48);

в сѣни твоѣ према въ села у преводима српске редакције (Псал. XLII: 3);

непотребни быше према неключими у наведеним српским преводима (Псал. LI: 4);

сметениа уместо мльвии у наведеним преводима српске редакције (Псал. LIV: 23);

на плещоу плещи (Псал. LXVII: 24, LXXX: 7) према на хръптъ итд. у наведеним српским преводима. Вреди подвући да се у овом Псалтиру два ута појављује новија форма св^бкъ (Псал. LXXVII: 51), въ све^бхъ (Псал. LXXXI: 8) према старијем облику у Хамовом издању

⁵ У време припреме чланка за штампу аутор је имао на располагању само микрофилм Београдског паримејника (са одломцима из Псалама који се у њему налазе), Бечког псалтира (Хамово издање), фотокопије Охридског (из музеја у Охриду) и варијанте из Будимпештанског псалтира. О другим псалтирима српске редакције успор. ниже.

Бечког псалтира [другог облика нема], в'сакъ и въ всѣхъ у Букурештанском псалтиру и въ в'сехъ у Охридском.

Ништа мање интересантне нису ни **текстолошке** разлике текста Псалтира у синајском рукопису бр. 8 и других псалтира српске редакције. Тако, на пример, уместо: њко осулыша все глѣы (или глѣи) оустъ моихъ (Псал. СXXXVI: 1) у овом Псалтиру налазимо њко оуслиша вѣсе глѣы потопникъ.

За даља испитивања текста Псалтира у синајском рукопису бр. 8 у поређењу са другим – осим већ наведених – псалтирима српске редакције, као Минхенског псалтира, Оксфордски псалтир, који се налази у синајском рукопису бр. 7 – аутор се нада да ће добити микрофилмове наведених псалтира који ће дати много нових детаља који ће омогућити да се одреди порекло и место синајског рукописа у историји превода Псалтира Давидовог српске редакције и његових веза са старијим и **каснијим рукописима и штампаним** преводима.